

Semiotic analysis of the ode 'Tanvimah al-Jia' by Mohammad Mehdi Al-Jawaheri based on Michael Riffaterre's point of view

Seyyed Ahmad Mousavi Panah,¹ Assistant professor of Arabic language and literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

Ali Hazabizadeh, MA student of Arabic language and literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

Received: 26-05-2024

Accepted: 26-01-2025

Introduction: Semiotics, as an emerging knowledge in human sciences, establishes broad horizons between reader and text through discovering signs and how to use them in a text. One of the semiotics theorists of poetry is Michael Riffaterre, who believes that two kinds of readings of any literary text are possible, exploratory reading and semiotic reading. Exploratory reading is the physical reading of the text, and understanding the apparent meaning of words, while semiotic reading goes beyond the apparent meaning of words, examines the signs in the literary text, and then achieves those elements that make the text more literary. In his semiotic theory, Michael Riffaterre mentions elements such as inagrammatics, descriptive systems and accumulations (words and synonymous phrases). Through them, the reader gains access to other elements such as the hippogram (the general picture of poetry in the reader's mind) and the matrix. Then, these elements are found together to explore the semiotic aspects of the text.

Methodology: The theoretical basis of this research is the adaptation of Michael Riffaterre's theory so as to analyze Mohammad Mehdi al-Jawaheri's ode 'Tannavimat al-ji'a' using a descriptive-analytical method. Michael Riffaterre, a renowned French linguist whose main goal was to create a strong and fundamental structure for reading and understanding poetry, offers a reader-centered approach in analyzing poetry. According to Riffaterre's theory, every literary text consists of two layers, a deep layer and a surface layer. The reader must recognize these two layers and then analyze the signs in the deep layers of poetry to achieve the general and fundamental meaning of the poem. In analyzing poetry, Riffaterre emphasizes that the general rules governing the text can be reached through details.

Results and discussion: It seems that the results of this research have given a positive answer to the two basic questions of the research. By analyzing and examining the ode 'Tanvimah al-Jia'a' based on the theory of Michael Riffaterre, it has been revealed that this ode can be discussed in several semiotic cases based on the theory proposed by Riffaterre. However, after examining and extracting semiotic points, we came to the conclusion that, by discovering the cognitive signs in the ode, the meanings hidden in it became more visible and the secondary goals in the retrospective reading appeared during the research.

Also, by examining this ode from the perspective of Riffaterre's theory and extracting and applying its various elements such as descriptive systems, multiple

¹ Corresponding Author Email: s.ahmadmosawipanah@scu.ac.ir

accumulations, hypogram and matrix, most of the poetic implications and the unity of the theme were revealed, and the matrix of the ode was established as a general structure.

As we have seen, there were three descriptive lines in this ode, the first core of which is about a passive society and the society has taken the path of silence instead of fighting for its rights and resisting oppressors and despots. The second core is about the dominance of problems over people. On the one hand, economic problems, on the other hand, political problems and social problems have plagued the people. The third core was about the types of jobs, which in the form of a connected network, formed a single core called social exclusion and sadness of the people of the society and expressed the point that all different types share in this sadness and deprivation; therefore, everyone should join hands and fight against oppression and tyranny to get their natural rights.

Four accumulations are used in this ode. Sleep is the common meaning of the first accumulation, peace is the common meaning of the second accumulation, faith is the common meaning of the third accumulation, and economic poverty and social deprivation are also the common meanings of the fourth accumulation. By collecting the descriptive systems, accumulations and hypograms, the abstract concept of the matrix is drawn. This matrix was created through the same structure in a chain of poverty and social deprivation, passive society, poet's sadness, etc. In this ode, Mohammad Mahdi Javaheri has used types of inconsistencies, especially the semantic inconsistency abundantly observed in the ode. It has caused the poetry to become more literate and pass the level of similes and get closer and closer to the semiotic level. Finally, the discovery of the above elements and cases lead the reader to the correct understanding of the text.

Conclusion: Semantic ingrammaticality in this ode is abundantly seen such that most of the words used in the ode have many meanings in their roots. The secondary meanings are seen in the form of metaphor. Using an array of recognitions, the meanings emerge in the mind of the audience. In this case, use of words in their metaphorical meanings is important. All these elements together have led the poem to escape its simple and apparent state and enter the world of semiotics.

Keywords: Semiotics, Michael Rifater, Semiotic reading, Exploratory reading.

References

The Holy Quran.

Ahmadi, Babak, (2003). Structure and Interpretation of the Text, Tehran: Central Publication. [In Persian].

Allen, Graham (2001), Intertextuality, Translated by Payam Yazdanjoo, Tehran, Center Publication. [In Persian].

Barkat, Behzad, Eftekhari, Tayebbeh, (2010). "Semiotics of Poetry: Application of Michael Rifatter's Theory on the Poem of "A Frontier of Pargohar" by Forooq Farrokhzad, Journal of Comparative Language and Literature Researches, Vol. 1, No. 4, 130-109. DOI:10.22059/jflr.2014.62311 [In Persian].

Chandler, Daniel, (2007) Semiotic Fundamentals, Translated by Mehdi Parsa, Tehran: Soore Mehr Publications [In Persian].

- Ismaelzadeh, Hassan, and others (1400). "Semiotic Reading of Rita Ahabini's Ode by Mahmoud Darvish Based on Michael Rifatter's Model" *Arabic Language and Literature*, Vol. 13, No. 2, 145-122. DOI:10.22067/jallv13.i2.2105-1050 [In Persian].
- Jawahery, Mohammad Mahdi (2011) *The complete poetic works, study and presentation of Essam Abdel Fattah, (d.m.)* Rose Island Library. [In Arabic].
- Kaler, Janayan, (2009), *In Search of Signs (Semiotics, Literature, Deconstruction)*, Translated by Leila Sadeghi and Tina Amrollahi, Tehran, Alam Publication. [In Persian].
- Mekarik, I. Rima, (2004). *Contemporary Literary Theory Scholarship*, translated by Mehran Mohajer and Mohammad Naboy, Tehran: Aghe Publication. [In Persian].
- Moran, Berna. (2010), *Theories of Literature and Criticism*, translated by Nasser Davaran, Tehran, Agah Publications. [In Persian].
- Najoomian, AmirAli, (2016), *Semiotics*, Tehran, Marwarid Publications. . [In Persian].
- Refatere, Michael (2001), *Poetry Indications*. Translated by Muhammad Mutasim. Second edition. Mohammed V University: Publications of the Faculty of Arts and Humanities in Rabat [In Arabic].
- Saadia, Naima. (2016), *Model Text Strategy*, Syria: Dar Al-Hiwar for Publishing and Distribution. [In Arabic].
- Selden, Raman (2005), *A Guide to Contemporary Literary Theory*, translated by Abbas Mokhber, Third Edition, Tehran, Tarh e No. [In Persian].
- Sojoodi, Farzan (2003), *Applied Semiotics*, Tehran, Tale Publishing [In Persian].

تحلیل نشانه‌شناختی قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» محمد مهدی جواهری بر اساس دیدگاه مایکل ریفاتر

سید احمد موسوی پناه*، استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران
علی حزابی زاده، دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۶

چکیده

نشانه‌شناسی با کشف نشانه‌ها و به‌کارگیری آن‌ها در متن، ارتباط معناداری را بین خواننده و متن برقرار می‌کند. مایکل ریفاتر نظریه‌پرداز حوزه‌ی نشانه‌شناسی، معتقد است که می‌توان از هر متن ادبی دو نوع خوانش اکتشافی و نشانه‌شناختی را استخراج کرد؛ خوانش اکتشافی همان خوانش ظاهری متن است؛ اما خوانش نشانه‌شناختی، از معنای ظاهری کلمات فراتر می‌رود و نشانه‌های موجود در متن را بررسی می‌کند، سپس به لایه‌های پنهان متن که باعث افزایش وجه ادبی متن می‌شوند، دست پیدا می‌کند. در این نظریه پس از مشخص کردن عناصر غیر دستوری در متن، ارتباط پنهانی و درونی عناصر متن در قالب انباشت و منظومه‌های توصیفی تبیین می‌گردد. مایکل ریفاتر در نظریه‌ی نشانه‌شناختی خود از عناصری مانند نادرستی‌ها، منظومه‌های توصیفی و انباشت‌ها نام می‌برد که خواننده از طریق آنان به عناصر دیگری همچون هیپوگرام و ماتریس دست پیدا می‌کند. با توجه به اینکه کاربری نظریه‌ی ریفاتر بر قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» محمد مهدی جواهری تاکنون صورت نگرفته است، پژوهش پیش‌رو با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر الگوی نشانه‌شناختی مایکل ریفاتر درصدد است تا میزان انطباق این نظریه با قصیده‌ی مزبور را مورد واکاوی قرار دهد. نتایج به‌دست آمده در این جستار نشان می‌دهد که دیدگاه نشانه‌شناختی مایکل ریفاتر قابل انطباق بر این قصیده است. لازم به ذکر است که قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» از دیدگاه نحوی عناصر غیردستوری اندکی دارد؛ اما از منظر معنایی سرشار از نادرستی‌هایی مانند مجاز، کنایه، و استعاره می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: نشانه‌شناسی، مایکل ریفاتر، محمد مهدی جواهری، تنویمه الجیاع.

مقدمه

مایکل ریفاتر زبان‌شناس مشهور آمریکایی فرانسوی تبار که مهم‌ترین هدف وی، ایجاد نظریه‌ای باعتبار و روانی مناسب است که زمینه‌های تحلیل نظام‌مند و موشکافانه‌تری را فراهم کند. وی در تحلیل شعر نظریه‌ای متفاوت دارد و رویکردی را با محوریت خواننده ارائه می‌دهد، ریفاتر در واکاوی متن برای خواننده نقش موثری قائل است و او را در فرایند خوانش و دریافت متن مؤثر می‌داند. در این نظریه هر متن ادبی از دو لایه‌ی سطحی و عمیق تشکیل یافته و خواننده باید این دو لایه را تشخیص دهد؛ سپس نشانه‌های موجود در لایه‌های عمیق شعر را واکاوی کند و از طریق این نشانه‌ها به معنای کلی و اساسی شعر دست یابد. ریفاتر در تحلیل شعر بر جزئی‌نگری تأکید می‌کند و معتقد است که از طریق جزئیات می‌توان به قواعد کلی حاکم بر متن دست یافت، مقصود از جزئی‌نگری، همان بررسی نشانه‌های موجود در لایه‌های عمیق متن است.

از جمله ضرورت‌هایی که باعث انتخاب رویکرد نشانه‌شناختی ریفاتر برای تحلیل قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» از محمد مهدی جواهری شد، می‌توان به سیاسی بودن شعر این قصیده اشاره کرد. همچنین از آنجایی که این قصیده، از یک موضوع واحد پیروی می‌کند که در واقع همان رویکرد ریفاتر است که می‌گوید تمام نشانه‌های موجود در متن برای تحقق وحدت موضوع موجود در قصیده به کار گرفته می‌شوند. پژوهش پیش‌رو با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر الگوی مایکل ریفاتر درصدد است تا قصیده‌ی یادشده را مورد بررسی قرار دهد. لذا با توجه به مطالب فوق و اینکه این قصیده تاکنون براساس دیدگاه ریفاتر تطبیق داده نشده است، با بهره‌گیری نشانه‌شناسی شعر ریفاتر، به واکاوی این قصیده پرداخته و بیشتر تمرکز برخوانش ناپویا و نشانه‌شناسی‌های درونی متمرکز قرار خواهد گرفت. با توجه به آنچه گفته شد، سؤالات اساسی که این پژوهش به دنبال پاسخگویی به آن است، عبارتند از:

۱- نظریه‌ی ریفاتر تا چه اندازه با قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» قابل انطباق است؟

۲- با خوانش اکتشافی قصیده‌ی «تنویمه الجیاع»، چه اهداف ثانوی از این قصیده استخراج می‌شود؟

پیشینه‌ی پژوهش

پیشینه پژوهش این تحقیق را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد؛ بخش اول پژوهش‌هایی که بر اساس نظریه‌ی مایکل ریفاتر به بررسی قصیده‌های مختلفی پرداخته و نادستوری‌ها و دیگر عناصر نظریه‌ی

ریفاتر را در آن‌ها بررسی کرده‌اند؛ این بخش، پژوهش‌های زیادی را شامل می‌شود که مهم‌ترین آنها به شرح زیر هستند:

۱- نرگس گربانچی و همکاران در مقاله‌ی «سیمپاتیة المعجم الشعري لقصيدة النبي المجهول لأبي القاسم الشابي في ضوء نظريات سويسر و ریفاتر» (بحوث في اللغة العربية، العدد ۱۷: ۱۳۹۶)، به بررسی دیدگاه این دو نظریه‌پرداز یعنی سوسور و ریفاتر پرداخته و آن‌ها را با هم هم‌پوشانی داده‌اند. این مقاله بر انباشت و منظومه‌های توصیفی نظریه‌ی نشانه‌شناختی ریفاتر تمرکز کرده و به این دو مورد اکتفا کرده است. پژوهشگران در خلال این پژوهش به این نتیجه رسیده‌اند که شاعر با استفاده از موسیقی شعر باعث به‌وجود آمدن هماهنگی در ساختار ظاهری قصیده‌شده و به بهبود ساختار معنایی قصیده کمک کرده است.

۲- محمدجعفر اصغری و همکاران در مقاله‌ی «دراسة سيميائية في قصيدتي التنية الحمقاء لإيليا ابي ماضي و قصيدة «صنوبرين» لمحمدجواد محبت على ضوء نظرية ریفاتر» (الجمعية الايرانية للغة العربية و آدابها، العدد ۵۲: ۱۳۹۸)، دو قصیده‌ی یادشده را بر اساس مباحثی همچون میزان کاربرد افعال با هم تطبیق داده و از منظر مایکل ریفاتر بررسی کرده‌اند. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که میان سطح اکتشافی و نشانه‌شناختی تناقض وجود دارد و این تناقض خواننده را به سمت کشف انباشت‌های موجود در این قصیده هدایت می‌کند؛ در نهایت تمام این موارد با هم خواننده را به اهداف اساسی شعر سوق می‌دهد.

۳- زینه عرفت پور در مقاله‌ی «تحلیل نشانه‌شناختی قصیده الحزن صلاح عبدالصبور بر اساس دیدگاه مایکل ریفاتر» (ادب عربی، شماره ۳: ۱۴۰۲)، قصیده الحزن صلاح عبدالصبور را براساس نظریه‌ی مایکل ریفاتر بررسی کرده و نادرستی‌ها و انباشت‌های موجود در این قصیده را تبیین کرده است. در نهایت به این نتیجه رسیده که این قصیده به دلیل دارا بودن انواع نادرستی‌ها، قابلیت هم‌پوشانی بر نظریه‌ی ریفاتر را دارد. همچنین استفاده‌ی صلاح عبدالصبور از عناصر این نظریه مانند انباشت، منظومه‌های وصفی و نادرستی‌ها باعث شده که متن، جنبه‌ی ادبی بیشتری پیدا کند.

بخش دوم پیشینه‌ی پژوهش، مقالاتی را شامل می‌شود که قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» محمد مهدی جواهری را براساس دیدگاه مایکل ریفاتر بررسی کرده است، با جستجوهای به عمل آمده ثابت شد که بررسی و تحلیل این قصیده براساس نظریه و دیدگاه مایکل ریفاتر تاکنون صورت نگرفته است؛ لذا تصمیم به بررسی قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» بر اساس دیدگاه مایکل ریفاتر گرفته شد.

خوانش شعری از دیدگاه ریفاتر

در خوانش متن‌های شعری گفته می‌شود که خواننده باید به فراتر از معنای سطحی پیش‌رود و دلالت‌ها و نشانه‌هایی که در متن وجود دارد را درک کند؛ اما سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که «وقتی خواننده به تفسیر و فهم اثر روی می‌آورد، با چه ساز و کارهایی امکان بازآفرینی متن را به دست می‌آورد؟» (آلگونه جونقانی، ۱۳۹۶: ۳۷). در پاسخ به سؤال فوق، مایکل ریفاتر در نظریه‌ی خود دو نوع خوانش را به عنوان ساز و کارهایی برای بازآفرینی و فهم متن، بیان می‌کند؛ خوانش اکتشافی در سطح ظاهری و خوانش نشانه‌شناختی برای فهم عمیق و نشانه‌شناختی شعر؛ وی معتقد است که در خوانش اکتشافی خواننده به دنبال خوانش و فهم صحیح متن شعری است؛ درحالی‌که در خوانش نشانه‌شناختی «خواننده باید به دنبال دلالت‌های زبانی روی آورد» (نبی‌لو، ۱۳۹۰: ۸۳). در ادامه ویژگی هریک از این دو سطح مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

خوانش اکتشافی

مایکل ریفاتر در نظریه‌ی نشانه‌شناختی خود از دو نوع خوانش سخن به میان می‌آورد؛ خوانش اکتشافی که در واقع مرحله‌ی اول خواندن شعر در نظریه‌ی ریفاتر است و طی آن شعر به صورت سیر خطی بررسی می‌شود؛ منظور از سیر خطی، بررسی شعر به ترتیب از اولین سطر تا آخرین سطر است؛ در این خوانش لایه‌ی ظاهری متن بررسی می‌شود که به اعتقاد ریفاتر «معنا در این لایه، پایبند به مرجع‌های متفاوتی است و متن از طریق ارتباط با واقع خارجی معنای خود را پیدا می‌کند» (ریفاتر، ۲۰۰۱: ۸۸). در این نوع خوانش خواننده معنا را از واقعیت بیرونی استنباط می‌کند؛ به اعتقاد ریفاتر «در خوانش اکتشافی معنای ارجاعی متن مورد نظر است» (آلگونه جونقانی، ۱۳۹۶: ۳۷). در خوانش اکتشافی هر کلمه از متن شعری دلالت خاص خود را دارد و از اجتماع این دلالت‌ها و تشکیل معنا و دلالت جدید در ذهن خواننده، معنا و مفهوم شعر نمایان می‌شود.

سطح نشانه‌شناختی

سطح دوم خوانش شعر در نظریه‌ی ریفاتر سطح نشانه‌شناختی است؛ این نوع خوانش در نظر مایکل ریفاتر سطح دوم و مهم خوانش شعر است که برعکس سطح اکتشافی، بر معنای غیرارجاعی متن تکیه دارد؛ در این سطح خواننده دلالت‌های شعری متن را به جهان خارج ارجاع نمی‌دهد؛ بلکه «نشانه‌ی شعری را در ارجاع به یک امر واحد ربط می‌دهد؛ در واقع وقتی درباره‌ی وجود یک امر واحد در ساختار شعر سخن گفته شود، منظور این است که ساختار شعر محصول

بست یک ایده‌ی واحد است» (آلگونه جونقانی، ۱۳۹۶: ۳۸). ریفاتر معتقد است که در این مرحله خواننده با اتکا به توان ادبی خود، معنای ظاهری متن را در می‌یابد. «توانش ادبی به خواننده کمک می‌کند تا معناهایی را بفهمد که برای مخاطب ظاهربین قابل درک نیستند؛ یا او توانایی درک آن‌ها را ندارد». (نجومیان، ۱۳۹۶: ۱۵۴). هنگامی که خواننده از سطح اکتشافی فاصله می‌گیرد و متن را براساس سطح نشانه‌شناختی بررسی می‌کند، به این نتیجه می‌رسد که تمامی روش‌های مختلفی که در درون متن به کار رفته، در واقع بر یک امر واحدی دلالت می‌کنند؛ زیرا «متن بر اساس تفسیر ساخته می‌شود» (مکاریک، ۱۳۸۳: ۳۳۰). که این امر گفته‌ی ریفاتر را که هر متنی در زمان خواننده شکل می‌گیرد تأیید می‌کند.

خوانش اکتشافی	خوانش نشانه‌شناختی
در سطح ظاهری و محاکاتی متن است	در سطح نشانه‌شناختی متن است
بررسی ظاهری و سطحی متن	بررسی عمیق متن و کشف دلالت‌ها
درک معنای ارجاعی متن	هدف معنای غیر ارجاعی متن است
خوانش خطی و عمودی است	کشف انواع دستورگریزی (نحوی، معنایی و...)
استواری معنا بر مرجع‌های متعدد	استخراج و کشف موضوعات اساسی (هیپوگرام)

تمایز خوانش اکتشافی و نشانه‌شناختی

مایکل ریفاتر در سطح نشانه‌شناختی برای بررسی و فهم شعر و کشف دلالت‌ها که نشانه‌ی چیز دیگری هستند (احمدی، ۱۳۸۲: ۲۳)، عناصری را ذکر می‌کند که در زیر به شرح آن‌ها پرداخته می‌شود:

دستورگریزی^۳

دستورگریزی از نظر ریفاتر، هرگونه خروج از متن شعری است؛ گاهی این دستورگریزی در سطح دستوری یک زبان (قواعد نحوی و صرفی) می‌باشد؛ اما گاهی دستورگریزی سطح عمیق‌تری از این موارد را شامل می‌شود و وارد معانی و اهداف ثانوی و نشانه‌شناختی متن می‌شود؛ بدین شکل که متن در قالب کنایه، استعاره، مجاز و غیره، معانی متفاوتی را در ذهن تداعی می‌کند. براساس دیدگاه ریفاتر، متن قواعد خود را براساس معناهای ثانوی و نشانه‌شناختی به وجود می‌آورد؛ در واقع «خواننده هنگام مواجهه با عناصر دستورگریزی، ناچار است که سطح عالی‌تری از معنا را نمایان کند تا دستورگریزی موجود در متن را آشکار کند» (سلدن، ۱۳۸۴: ۸۵). لازم به ذکر است که

بکارگیری کلمات ساده و غیرفصیح و به اصطلاح کوچه و بازاری نیز براساس نظریه‌ی ریفاتر نوعی دستورگریزی محسوب می‌شود.

انباشت

انباشت زمانی در متن شعری دیده می‌شود که چندین کلمه با معنای مترادف در کنار هم قرار گیرند. انباشت از طریق تأکید بر معانی‌ای که وجه‌های مشابهی باهم دارند، ساخته می‌شود؛ زیرا این چند وجهی، «خواننده را به دلالت‌های شعر نزدیک می‌کنند» (برکت و افتخاری، ۱۳۸۹: ۱۱۵). انباشت، شامل واژگان و کلماتی می‌شود که معنای و ریشه‌ی مشترکی باهم داشته باشند؛ غالباً این ریشه‌ی مشترک بر اساس مترادف صورت می‌گیرد. انباشت در متن شعری زمانی رخ می‌دهد که خواننده با مجموعه‌ای از واژگان روبرو می‌شود. این واژگان از طریق یک عنصر معنایی مشترک که به آن «معنای» می‌گویند، به هم مرتبط می‌شوند. به عنوان مثال، «طبیعت» می‌تواند معنای مشترک کلماتی مانند باران، خورشید، گنجشک، و درخت باشد. این ارتباط معنایی به فهم عمیق‌تر متن و ایجاد انسجام در آن کمک می‌کند.

منظومه‌های توصیفی^۴

هنگامی که برخی از کلمات در کنار هم جمع شده و تشکیل یک مجموعه بدهند، آن مجموعه منظومه‌ی توصیفی نامیده می‌شود. منظومه‌های توصیفی در واقع بسیار شبیه به انباشت هستند و تنها تفاوت آن‌ها با انباشت این است که «کلمات در منظومه‌ی توصیفی با هم رابطه‌ای مجازی دارند؛ یعنی ممکن است رابطه‌ای مانند استعاره بین کلمات در منظومه‌ی توصیفی وجود داشته باشد» (آلگونه جوتقانی، ۱۳۹۶: ۴۲)؛ درحالی‌که در انباشت رابطه‌ی مجازی وجود ندارد. برای مثال کلماتی مانند: شب، تاریکی، زمستان طولانی و دیوار؛ حول محور واژه‌ی هسته‌ای «ظلم و استبداد» با هم در ارتباط هستند.

هیپوگرام

هیپوگرام در واقع موضوعات مهم و کلیدی متن شعری می‌باشد که ریفاتر آن را از مسائل زبانی سوسور الهام گرفته است؛ بدین معنا که وقتی شاعر به دنبال این است که شعر بسراید، در واقع آنچه اول به ذهن وی خطور می‌کند و موضوع اصلی شعر را تشکیل می‌دهد، هیپوگرام نام دارد. ریفاتر

معتقد است که هر متن شعری گسترش یافته‌ی یک کلمه، عبارت و یا جمله‌ای است که شعر حول آن می‌چرخد. هیپوگرام می‌تواند در خلال متن پدیدار نباشد، بلکه کلمات دیگری آن را نمایان کنند.

ماتریس

ماتریس همان معنای بنیادی متن شعر و ریشه هیپوگرام محسوب می‌شود که «می‌تواند یک عبارت یا کلمه باشد» (کالر، ۱۳۸۸: ۱۰۹) که هدف نهایی و مقصود اصلی شاعر را بیان کند.

تحلیل نشانه‌شناختی قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» براساس دیدگاه ریفاتر

مایکل ریفاتر در الگوی خود، شعر را از دو زاویه مورد واکاوی قرار می‌دهد؛ نخست در پی خوانش اکتشافی می‌رود تا معنای سطحی و اولیه‌ی متن مشخص شود. در گام بعدی که تحت عنوان خوانش نشانه‌شناختی از آن یاد می‌کند، در پی جستجوی دلالت‌های زبانی، به ژرفای متن دست‌پیدا می‌کند. لازم به ذکر است که هرکدام از این دو خوانش از عناصری همچون: نادرستی‌ها، انباشت‌ها و منظومه‌های توصیفی و غیره تشکیل می‌شود تا بدین وسیله خواننده با تمرکز بر این دو خوانش به شبکه‌ی ساختاری شعر دست‌یابد. جواهری در قصیده‌ی مشهور خود «تنویمه الجیاع» با به‌کارگیری طنز و ریشخند و نشانه‌ها، بر بحران اقتصادی و شرایط تأسف بار مردم در تأمین نیازهای اولیه تمرکز می‌کند و درصدد بیان مشکلات اجتماعی و اقتصادی آنان است. همچنین وی تلاش می‌کند تا از راه شعر به آگاه‌سازی ملت خویش کمک کند. اکنون برای کشف این جزئیات و نشانه‌های به‌کار رفته در این قصیده، به بررسی آن بر اساس الگوی ریفاتر با تکیه بر خوانش اکتشافی و نشانه‌شناختی پرداخته می‌شود.

آشنایی با شاعر

محمد مهدی جواهری شاعر عراقی است که در سال ۱۸۹۹ میلادی در نجف و در خانواده‌ای اهل علم و فرهنگ چشم به جهان گشود. قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» وی در «سال ۱۹۵۱ در روزنامه «الاوراق البغدادیة» منتشر شد» (الجواهری، ۲۰۱۱: ۴۳). ارزش کار جواهری تنها به دلیل توانایی‌اش در شعر نبود، بلکه مواضع سیاسی او نسبت به مسائل مهم جهان اسلام او را به شاعری تبدیل کرد که حنجره‌ی یک ملت باشد. شعر جواهری، از این منظر، شعری پویا بود که احیای جهان اسلام را آرزو می‌کرد. نگرش سیاسی او تنها منحصر و محدود به عراق نبود، آثار تأثیرگذار او چون «اللاجنه

فی العید» و «فلسطین الدامیه»، به زمامداران جهان عرب نهیب می‌زد و اعتماد به انگلیس را عامل بدبختی مسلمانان به ویژه در قضیه‌ی فلسطین معرفی می‌کرد.

خوانش اکتشافی قصیده‌ی "تنویمه الجیاع"

محمد مهدی الجواهری این قصیده را با لحن و ادبیاتی تند آغاز می‌کند و در همین ابیات ابتدایی، مطلع و حسن ابتدایی شگفت‌انگیز را برای قصیده‌ی "تنویمه الجیاع" خود رقم می‌زند؛ طوری که این قصیده و عنوان آن با مصرع اول معروف می‌شود:

«نامی جیاع الشَّعبِ نامی // حَرَسْتُكَ إِلَهَةُ الطَّعَامِ** نامی فَإِنْ لَمْ تَشْبَعِي // مِنْ يَقْظَةٍ فَمِنْ الْمَنَامِ** نامی عَلَى زُبْدِ الْوَعْدِ // يُدَافُ فِي عَسَلِ الْكَلَامِ** نامی تَزُوكِ عَرَائِسُ الْأَحْلَامِ // فِي جُنْحِ الظَّلَامِ^۵» (الجواهری، ۲۰۱۱: ۴۴).

جواهری در این بخش از قصیده ملت خود را مخاطب قرار می‌دهد و از طریق فن طنز و به سخره گرفتن، از آن‌ها می‌خواهد که زندگی روتین و معمولی که دارند را ادامه دهند.

«نامی تَطْفُ حُورُ الْجَنَانِ // عَلَيْكِ مِنْهَا بِالْمَدَامِ** وَالْعُرْوَةُ الْوَثْقَى إِذَا اسْتَقْفَظَتْ // اتِّ تُوذُنُ بَانْفَصَامِ**** نامی فَجِلْدُكَ لَا يُطِيقُ // إِذَا صَحَا وَفَعَّ السَّهَامِ** نامی وَخَلَّى النَّاهِضِينَ // لَوْحِدِهِمْ هَدَفَ الرَّمَامِي**** نامی وَخَلَّى اللَّائِمِينَ // فَمَا يُضِيرُكَ أَنْ تُلَامِي^۶». (همان).

«نامی فَكَفَّ اللَّهُ تَغْسَلُ // عَنْكَ أَدْرَانَ السَّقَامِ** نامی فَجَرَزُ الْمُؤْمِنِينَ // يَذُبُّ عَنْكَ عَلَى الدَّوَامِ** نامی فَمَا الدُّنْيَا سِوَى "جَس" // رٍ عَلَى نَكْدٍ مُقَامِ** نامی وَلَا تَتَجَادَلِي // الْقَوْلُ مَا قَالَتْ حَذَامِ^۷» (همان: ۴۵).

شاعر در ابیات فوق، از ملت خود که غرق در اندیشه‌های دینی و منتظر منجی الهی هستند و به دلیل ترس از دست دادن جان خود، اقدامی انجام نمی‌دهند، انتقاد می‌کند که بخوابید تا در این خواب بمیرید و در بهشت حورالعین نصیبتان گردد.

خوانش اکتشافی نشانه‌شناختی قصیده تنویمه الجیاع

ریفایر برای کشف دلالت‌های اصلی و ژرفای شعر از خوانشی به نام خوانش نشانه‌شناختی یاد می‌کند. این خوانش از مجموعه‌ای از عناصر تشکیل می‌شود که عبارتند از انباشت‌ها، مجموعه‌های توصیفی، هیپوگرام و ماتریس. اکنون با بهره‌گیری از عناصر بالا، به واکاوی قصیده "تنویمه الجیاع" جواهری پرداخته می‌شود تا لایه‌های درونی و معناهای ناپیدای آن تبیین گردد.

نادستوری‌های قصیده

قصیده‌ی «تنویمه الجیاع»، همانند دیگر قصاید جواهری از جهت واژگانی نادستوری اندکی دارد و اغلب کلماتی که در این قصیده به کار رفته‌اند، کلمات فصیحی هستند و این کلمات در عین فصاحت، به سادگی قابل فهم هستند و خاص و عام معنای هر کلمه را متوجه می‌شوند؛ جز زمانی که شاعر آن معنای ظاهری هر کلمه را لزوماً در نظر نداشته‌باشد، می‌توان از هر کلمه چندین معنا را استخراج کرد.

نا دستوری‌های نحوی نیز در این قصیده به چشم می‌خورد که اغلب برای رعایت وزن و قافیه مورد استفاده شاعر قرار گرفته‌اند که به شرح زیر هستند:

«نامي فإن لم تشبعي من يقضة فمن المنام» (جواهری، ۲۰۱۱: ۴۳)

در این بیت، فعل به قرینه‌ی لفظی حذف شده و تقدیر آن چنین است:

نامي فإن لم تشبعي من يقضة فاشبعي من المنام

«نامي على زُبْدِ الوعود/ يُدَافُ في عَسَلِ الكلام» (همان)

"زبد" جمع مکسر "زبدۀ" به معنای کره است و برای جمع مکسر باید فعل به صورت مونث آورده شود؛ در حالی که شاعر با به کارگیری فعل مذکر مجهول از صیغه‌ی مفرد مذکر «یداف» بجای مفرد مونث "تداف"، باعث خلق یک نادستوری نحوی شده که مراد از آن این است که از طریق این نشانه، این گونه نشان دهد که گویی در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند، هیچ چیزی سرجای خود قرار نگرفته و دائماً بی‌نظمی در این جامعه به چشم می‌خورد.

«يحمد لك القانون» (همان: ۴۶)

در این بخش، تأخیر فاعل «القانون» و تقدیم جار و مجرور «لك» رخ داده که این تقدیم و تأخیر، باعث به وجود آمدن یک نادستوری نحوی شده است.

«نامي.. غَدَّ يسقيك من/ عَسَلٍ وَخَمَرٍ أَلْفَ جَامٍ» (همان: ۴۴)

در این بخش نیز جار و مجرور «من عسل» بر مفعول به دوم «الف جام» مقدم شده است.

«نامي فقد أضفى العراءُ/ عليك أثواب الغرام» (همان: ۴۳)

در این قسمت از قصیده نیز تقدیم جار و مجرور «عليك» بر مفعول به «اثواب الغرام» مشاهده می‌شود.

شاعر با این پس و پیش کردن کلمات این گونه القا می‌کند که گویا در این جامعه آنچه باید به تأخیر بیفتد، جلو انداخته می‌شود و آنچه باید جلو انداخته شود، با تأخیر انجام می‌شود.

«فرشت لهم وهام» (همان: ۴۵)

«وهم» در این بیت با این که مفعول به می باشد؛ اما بنابر ضرورت شعری کسره گرفته است. مقصود شاعر از استفاده از ضرورت شعری خلق نشانه‌ای با این معنا است: گویی در جامعه‌ی مورد نظر شاعر، ضرورت‌هایی وجود دارد که باعث می شوند قوانین برای آحاد ملت یکسان نباشد.

دستور گریزی	نمونه	فراوانی (بار)	درصد
تقدیم جارو مجرور و تأخیر فاعل	يحمد لك القانون	۵	۳۱/۲
تأخیر مفعول به از جار و مجرور	اضفى العراء عليك اثواب الغرام	۹	۵۶/۳
کاربرد صیغه مذکر برای فاعل مؤنث	زبد العسل يداف في عسل الكلام	۲	۱۲/۵

«میزان بسامد ناستوری نحوی در قصیده»

بر اساس جدول بالا که بسامد دستورگریزی در این قصیده را نشان می دهد، آمار ذیل به دست می آید:

"تقدیم جار و مجرور بر مفعول" با ۹ بار تکرار (۵۶/۳٪) بیشترین میزان دستوری گریزی را به خود اختصاص داده است. بعد از آن "تقدیم جارو مجرور بر فاعل" با ۵ بار تکرار (۳۱/۲٪) در مرتبه‌ی دوم قرار می گیرد. اما کمترین میزان دستورگریزی به "کاربرد صیغه‌ی مذکر برای فعل مذکر" متعلق می باشد که فقط دوبار (۱۲/۵٪) اتفاق افتاده است.

ناستوری معنایی در این قصیده به وفور دیده می شود؛ به گونه‌ای که اغلب کلمات موجود در قصیده، معانی زیادی را در درون خود در بر می گیرند؛ این معانی ثانویه در قالب کنایه، استعاره و مجاز دیده می شوند که با استفاده و بهره‌گیری از آرایه‌ی تشخیص و جان بخشی این معنا را در ذهن مخاطب پدیدار می کنند. همچنین کاربرد کلماتی در معنای کنایه‌ای خود موضوع خاصی را در ذهن تداعی می کند. تمام این امور باعث شده اند که شعر از حالت ساده و ظاهری خود خارج شده و وارد جهان نشانه‌ها شود که در ادامه به شرح آن‌ها پرداخته می شود:

«نامی»: فعل امر به معنی بخواب که در معنای ثانوی خود به کار رفته و مقصود از آن، تنبیه و آگاه ساختن مردم برای بیداری می باشد که ۶۸ بار در این قصیده به کار رفته است.

«جیاع الشعب»: ترکیب اضافی مقلوب است و مقصود از آن، (الشعب الجوعان) است؛ بدین معنا که همه‌ی ملت گرسنه هستند؛ اما شاعر به صورت رندانه این ترکیب را مقلوب کرده تا این گونه در ذهن مخاطب القا کند که گویی یک قسمتی از ملت که همان مسئولان هستند، سیر می باشند که از ملت جدا هستند و از مردم حساب نمی شوند.

«آلهة الطعام»: استعاره‌ی مصرحه از مسئولان که به خداوندگاران تشبیه شده است. شاعر در این دو کلمه منتهای ذوق ادبی خود را بیان کرده است و مسئولانی که زندگی مردم را از آن‌ها گرفته و باعث شده‌اند که مردم در تنگنا باشند را خداوندگاران طعام می‌داند و مردم نباید در برابر آنان اعتراضی کنند؛ زیرا مصلحت مردم را خداوندگاران بهتر می‌داند. همچنین شاعر با این دو کلمه به داستان کاهنان معابدی مانند کاهنان در زمان حضرت یوسف (ع) اشاره می‌کند که خود را مسئول مردم می‌دانستند و مردم باید برای الهی خود غذا بیاورند؛ درحالی که این غذا را خود کاهنان می‌خورند.

«نامی علی زبد الوعود»: زبد الوعود تشبیه بلیغ از نوع ترکیب اضافی مقلوب است؛ شاعر «وعود» را به «زبد» (کره) تشبیه کرده است. ترکیب دو کلمه‌ی «نامی» و «وعود» در این مصرع تناقضی را به وجود آورده‌اند که باعث زیبایی هرچه بیشتر متن شده است؛ زیرا قاعداً کسی که منتظر وعده‌ی خود است، بیدار می‌ماند تا به وعده برسد؛ اما شاعر این دو کلمه را در یک جمله ترکیب کرده تا این‌گونه القا کند که حتی به وعده‌هایی که می‌دهند، اعتمادی نیست و صرفاً برای فریب مردم است. همچنین «زبد» در معنای دیگری می‌تواند باشد که آن، کف حاصل از سیل است که تعبیر قرآن «فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً»^۸ (رعد/ ۱۷) می‌باشد. از آنجایی که این کف سودی ندارد شاعر، وعده‌های مسئولان را به آن تشبیه کرده؛ زیرا این وعده‌ها نیز سودی برای مردم ندارند.

«عسل الکلام»: تشبیه بلیغ؛ شاعر در این ترکیب، سخن را به عسل تشبیه کرده است (سخن آنان بسان عسل شیرین است). شاعر در این مصرع به صورت نامحسوس می‌گوید که نباید فریب سخنان شیرین مسئولان را خورد.

«القول ما قالت حذام»: ضرب المثلی است که کنایه از راستگویی دارد و نویسنده در اینجا برای به سخره گرفتن راستگویی مسئولان از آن استفاده نموده است.

«نامی فحرز المومنین یذب عنک»: استعاره‌ی مکنیه؛ این مفهوم که «حرز مؤمنان از تو حمایت می‌کند» جانب‌خشی به حرز و کنایه از اینکه حرز راه چاره است، می‌باشد. به کار بردن حرز به عنوان راه چاره، اسلوب طنز و به سخره گرفتن را به وجود آورده است.

«نامی فکف الله تغسل عنک ادران السقام»: در این بخش، «کف الله» استعاره‌ی مکنیه است و «کف» مجاز عقلی از قدرت به علاقه‌ی سبیه می‌باشد.

«نامی.. غَدَّ یسقیك من/ عَسَلٍ وَخَمَرٍ أَلْفَ جَامٍ»: استعاره‌ی مکنیه؛ بیان این مطلب که «بخواب تا فردا تو را هزاران جام بنوشاند» همراه با جان‌بخشی به فردا (تشخیص) می‌باشد و کنایه از این است که بخواب که آینده‌ای بهتر در انتظار توست.

براساس نمونه‌های استخراج‌شده از قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» ۶ مورد نادرستی نحوی و ۹ مورد نادرستی معنایی در این قصیده مشاهده می‌شود. این نادرستی‌ها باعث شدند که متن از سطح اکتشافی فراتر رود و وارد سطح نشانه‌شناختی شود؛ زیرا «به رسمیت‌شناختن نادرستی‌ها، خواننده را از خوانش اکتشافی به سمت نشانه‌شناختی سوق می‌دهد» (آلن، ۱۳۸۰: ۱۶۶). نمونه‌هایی از این نادرستی‌ها در جدول زیر آمده است.

نمونه	دستورگیزی
غد یسقیك الف جام	استعاره مکنیه
القول ما قالت حذام	أسلوب کنایه
آلهة الطعام	استعاره مصرحه
نامی علی زبد الوعود	تشبیه بلیغ

«جدول نادرستی‌های معنایی موجود در قصیده»

منظومه‌های توصیفی در قصیده‌ی «تنویمه الجیاع»

در این قصیده طبق نظریه‌ی مایکل ریفاتر سه منظومه‌ی توصیفی وجود دارد که به شرح زیر هستند:

منظومه‌ی توصیفی	تعداد زیر مجموعه‌ها (بار)	فراوانی بر حسب درصد
جامعه‌ی منفعل	۹	۴۵/۰
چیرگی مشکلات	۵	۲۵/۰
شغل‌ها	۶	۳۰/۰

بر اساس جدول بالا منظومه‌ی اول «جامعه‌ی منفعل» با (۴۵%) و ۹ بار تکرار، بیشترین بسامد را از آن خود کرده و بعد از آن، منظومه‌ی سوم «شغل‌ها» با (۳۰%) و ۶ بار تکرار، در جایگاه دوم قرار می‌گیرد؛ در این میان، کمترین بسامد متعلق به منظومه‌ی «چیرگی مشکلات» است که فقط ۵ بار تکرار و (۲۵%) فراوانی داشته است. این مطلب بیانگر آن است که انباشت مشکلات به قدری زیاد شده که جامعه از حالت طبیعی خود خارج گشته و به مرحله‌ی انفعال رسیده است.

منظومه توصیفی اول

در این منظومه ۳ عبارت در ارتباط با اندوه شاعر از عدم انقلاب و حرکت مردم برای مقابله با ظلم وجود دارد:

«نامی جیاع الشعب نامی حرستك / آلهة الطعام»^۹ (الجواهری، ۲۰۱۱: ۴۴)، «كف الله تغسل عنك ادران السقام»^{۱۰} (همان: ۴۵)، «حرز المومنین يذب عنك على الدوام»^{۱۱} (همان).

در این منظومه‌ی توصیفی، شاعر با به‌کاربردن عبارات بالا جامعه‌ای را به‌تصویر می‌کشد که از درد به خود می‌پیچد، اما برای رهایی از این درد کاری نمی‌کند و خود و مشکلات خود و راه حل آن‌ها را در دست خداوند می‌داند و خودش را مجبور به قبول آنچه که هست، می‌بیند. این دیدگاه شاعر نسبت به مردم خود را می‌توان در جملات بالا و همچنین عبارات دیگری از این قصیده همچون: «حور الجنان تطف عليك بالمدام، نامی فما الدنيا سوا جسر» (همان)، مشاهده کرد.

«نمودار منظومه‌ی توصیفی اول»

منظومه‌ی توصیفی دوم

در منظومه‌ی توصیفی دوم، ۴ جمله چیرگی مشکلات و سختی‌ها بر مردم را شرح می‌دهد که عبارتند از: «جیش من الآلام محتشد»^{۱۲} (الجواهری، ۲۰۱۱: ۴۷)، «انك في شدائد»^{۱۳} (همان: ۴۸)، «واستسلمي للحادثات»^{۱۴} (همان: ۴۷) و «نامي فوق كوم من عظام»^{۱۵} (همان: ۴۵). این منظومه حکایت از مشکلاتی دارد که سراسر زندگی مردم جامعه را فراگرفته است و شاعر بزرگی درد را یک بار همچون لشکر بیان می‌نماید و بار دیگر زندگی بشری که در این جامعه زندگی می‌کند را مملو از سختی می‌داند و از آن‌ها می‌خواهد تسلیم این حوادث شوند؛ اما صحبتی از منشأ این درد عظیم

نمی‌کند؛ گویی که در درجه‌ی اول این درد برای او واضح است و دلیلی برای ذکر آن نیست و اینکه سختی این درد به حدی است که شاعر نمی‌تواند آن را بیان کند. همچنین از سوی دیگر چون دردی که شاعر از آن سخن می‌گوید از جانب حکومت است، شاعر به صورت صریح سخنی از آنان به- میان نمی‌آورد تا خود را گرفتار مشکلات سیاسی نکند.

«نمودار منظومه‌ی توصیفی دوم»

منظومه‌ی توصیفی سوم

در این منظومه شش کلمه در ارتباط با مشاغل مختلف موجود در جامعه وجود دارد که بر هم تأثیر می‌گذارند و از هم تأثیر می‌پذیرند و عبارتند از: متاجر، المهندس، المحامی، الصحافة، الناهضین، اللاتمین به ترتیب به معنای مغازه‌ها (مقصود: صاحب مغازه‌ها)، مهندس، وکیل، روزنامه (مقصود: روزنامه نگاران)، مبارزان و سرزنش‌کنندگان. قرارگرفتن این کلمات و واژه‌ها در کنار یکدیگر در این قصیده این نکته را بیان می‌کند که گویا در جامعه‌ی موردنظر شاعر، طیف‌های متعدد با دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد؛ مبارزان به دنبال انقلاب هستند و روزنامه‌نگاران از آنان پشتیبانی می‌کنند؛ در حالی که مهندسين و صاحبان مغازه‌ها انقلاب و مبارزه را برای تجارت خود مضر می‌بینند؛ همچنین برای شغل وکلا نیز چالش سختی به وجود می‌آید؛ زیرا آنها از ترس حکام نمی‌تواند وکیل مبارزان دستگیر شده شود؛ لذا بخشی از کسب و کار خود را از دست خواهند داد.

انباشت قصیده‌ی «تنویمه الجیاع»

در این قصیده براساس نظریه‌ی نشانه‌شناختی مایکل ریفاتر می‌توان چهار انباشت را استخراج کرد که به شرح زیر می‌باشند:

انباشت اول

در این قصیده نُه کلمه و عبارت با معنای مشترک خواب، ثبات و سکون وجود دارد که عبارتند از: «تلحفی»، «استفرشی»، «توسدی»، «نامی»، «منام»، «نوم» و «الکری». از کاربرد واژه‌ها که همگی بر خواب و ثبات دلالت دارند، می‌توان به این نتیجه رسید که شاعر از دیدن ثبات و سکون ملت خود در برابر ظلم و ستم، رنج می‌برد و درصدد اصلاح آن است.

انباشت دوم

در انباشت بعدی شش کلمه با معنابن مشترک "صلح" وجود دارند که عبارتند از: «تتوحد الأحزاب»، «الحان السلام»، «صلاح امر»، «الوحدة»، «عليك سلامي» و «النوم من نعم السلام». در عبارات فوق کاربرد دلالت‌های متفاوتی از صلح یعنی: «اتحاد احزاب»، «آهنگ صلح»، «اصلاح کار»، «وحدت»، «درود فرستادن بر دیگری» و «خواب صلح خوبی است»، در واقع اشاره به این دارد که از جهتی مردم تمایلی به جنگ و گرفتن حقوق خود ندارند و از جهتی دیگر، مسئولان نیز به دنبال این صلح هستند تا دیگر با خیالی آسوده خون ملت را بمکند و ثروت‌های آنان را بین خود تقسیم کنند.

«نمودار انباشت دوم»

انباشت سوم

در انباشت سوم، پنج کلمه با معنای مشترک «ایمان» وجود دارند که عبارتند از: «سجود»، «قیام»، «حورالجنان»، «حرز المؤمنین» و «عروة الوثقی»؛ کلمات یادشده این معنا را در ذهن تداعی می‌کنند که گویی یکی از دلایل عدم تحرک مردم و مطالبه‌گری این است که آن‌ها تمام امور خود را به عهده‌ی خدا می‌دانند و از جهتی در انتظار نیروی الهی و منجی هستند و از جهت دیگر حتی اگر ظهور این منجی را درک نکنند، به بهشتی که خداوند به پاداش عباداتی که انجام می‌دهند نصیبشان می‌کند، امیدوارند.

))

نمودار انباشت سوم

انباشت چهارم

یکی از موضوعات مهمی که در قصیده‌ی «تنویمه الجیاع» به چشم می‌خورد، تکرار برخی دلالت‌های معنایی واحدی است که شاعر برای انسجام متن و تثبیت مفهوم موردنظر خود در ذهن خواننده، از آن‌ها بهره برده است؛ به همین دلیل به صورت پیوسته آن دلالت‌ها را با بار معنایی متفاوت به کار برده تا بدین شکل موضوع و مفاهیم مورد نظر خود در ذهن مخاطب تداعی شوند. به «تکرار دلالت‌های معنایی واژگان در علم زبان شناسی نوین، ایزوتوپی^{۱۶} می‌گویند». (سعدیه، ۲۰۱۶: ۲۲۵). محمدمهدی جواهری در این قصیده با به کارگیری کلماتی مانند: «نامی» که ۶۳ بار در این قصیده به کار رفته، «جلدك لا یطیق»، «صم الحصى»، «غرض الرغیف» و «زبد الوعود»، بر مفهوم فقر اقتصادی و محرومیت اجتماعی موجود در کشور خود تأکید نموده و از آن رنج می‌برد.

هیپوگرام قصیده‌ی «تنویمه الجیاع»

در ابیات این قصیده، یک بیت یک هیپوگرام را در ساختار متن به وجود آورده است که قصیده در واقع حاصل بسط و گسترش آن می‌باشد و آن بیت اول قصیده است «نامی جیاع الشعب نامی /// حرسک آلهة الطعام^{۱۷}» که شاعر در پایان قصیده نیز بار دیگر آن را ذکر کرده تا حُسن ابتدا و حُسن ختام این قصیده مشابه باشد که موضوع کلیدی این قصیده را در بر می‌گیرد که و آن هم ایستادگی مقابل ظلم است.

از طریق کشف ارتباط میان انباشت‌ها و منظومه‌های توصیفی این قصیده می‌توان به هیپوگرام‌های زیر دست یافت:

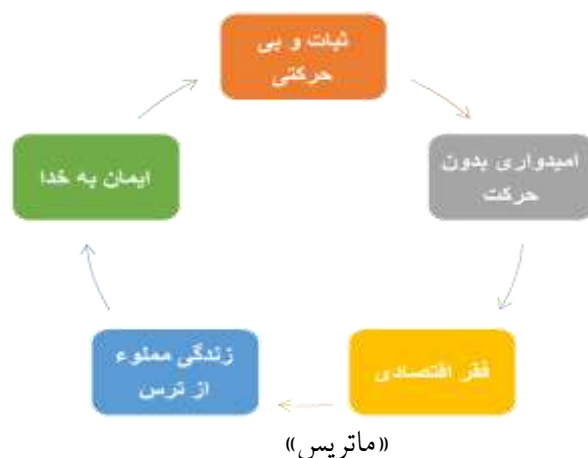
۱. شاعر به بیان وضعیت اجتماعی و اقتصادی عراق در زیر سایه‌ی ظلم می‌پردازد.

۲. شاعر به دنبال قیام وخیزش مردمی است.

۳. آزادی بیان در جامعه وجود ندارد.

ماتریس قصیده‌ی "تنویمه الجیاع"

خوانش نشانه‌شناختی این قصیده نشان می‌دهد که ماتریس در این قصیده از به هم پیوستن مفاهیمی مانند ثبات و بی‌حرکتی، امیدواری خالی از پویایی، فقر اقتصادی، زندگی مملوء از ترس همراه با امیدواری به آخرت و دست قدرت خداوند سروده شده است و به‌طور کلی، قصیده با شروع و گسترش این ماتریس غیرخطی سروده شده است. در واقع می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که به‌دلیل اجتماعی و سیاسی بودن اهداف جواهری در این قصیده، ماتریس آن نیز بر همین اساس حول محور مسائل مهم سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ملت موردنظر شاعر می‌چرخد. همچنین این ماتریس در خوانش در سطح اکتشافی ناشناخته بود، اما پس از ورود به خوانش سطح دوم و عمیق‌تر نظریه‌ی مایکل ریفاتر یعنی خوانش نشانه‌شناختی، ماتریس این قصیده و موضوعات اصلی آن به دست آمد.

نتیجه‌گیری

به نظر می‌رسد که نتایج این پژوهش به دو سؤال اساسی این پژوهش پاسخ مثبت داده است؛ به گونه‌ای که با تحلیل و بررسی قصیده‌ی "تنویمه الجیاع" بر اساس نظریه‌ی مایکل ریفاتر، آنچه که مشاهده شد این است که این قصیده به دلیل برخورداری از موارد نشانه‌شناختی متعدد، قابلیت بررسی بر اساس نظریه‌ی ریفاتر را دارا می‌باشد؛ کما اینکه پس از بررسی و استخراج نکات نشانه‌شناختی، مشاهده شد که با کشف نشانه‌های شناختی موجود در این قصیده، معانی نهفته در

آن نمود بیشتری پیدا کردند و اهداف ثانویه‌ای که در پسِ خوانش نشانه‌شناختی وجود داشتند، در خلال این پژوهش نمود پیدا کردند. همچنین با بررسی این قصیده از منظر نظریه‌ی ریفاتر و استخراج و کار بست عناصر مختلف آن مانند منظومه‌های توصیفی، انباشت‌های متعدد، هیپوگرام و ماتریس، اغلب دلالت‌های شعری و وحدت موضوع در این قصیده نمایان‌گشت و مشخص شد که ماتریس این قصیده در خلال یک ساختار کلی و واحد برقرار است.

همان‌طور که مشاهده شد، در این قصیده سه منظومه‌ی توصیفی وجود داشت که هسته‌ی اول آن‌ها درباره‌ی جامعه‌ای منفعل و جامعه‌ای که به جای مبارزه در راه احقاق حقوق خود و مقاومت در مقابل زورگویان و مستبدان، راه سکوت را در پیش گرفته است، می‌باشد. هسته‌ی دوم، درباره‌ی چیرگی مشکلات بر مردم است؛ از یک سو مشکلات اقتصادی و از سویی دیگر، مشکلات سیاسی و اجتماعی گریبان‌گیر مردم شده است. هسته‌ی سوم، درباره‌ی انواع شغل‌ها بود که به شکل یک شبکه‌ی دارای پیوستگی، هسته‌ی واحدی به نام محرومیت اجتماعی و غم اشخاص جامعه را تشکیل می‌داد و این نکته را بیان می‌کرد که تمام اصناف مختلف در این غم و اندوه و محرومیت شریک هستند؛ لذا همه باید دست به دست هم بدهند و با ظلم و استبداد مبارزه کنند تا به حقوق طبیعی خود دست پیدا کنند.

در این قصیده چهار انباشت به کار رفته است که خواب معنابن مشترک انباشت اول، صلح معنابن مشترک انباشت دوم، ایمان معنابن مشترک انباشت سوم و فقر اقتصادی و محرومیت اجتماعی نیز معنابن مشترک انباشت چهارم را تشکیل می‌داد. سپس هیپوگرام این قصیده از بسط و گسترش بیت «نامی جیاع الشعب نامی/// حرسك آلهة الطعام» نمایان شده است. سپس با جمع‌شدن منظومه‌های توصیفی، انباشت‌ها و هیپوگرام در کنار هم، مفهوم انتزاعی ماتریس ترسیم شده است. این ماتریس از طریق ساختار یکسانی در یک زنجیره از فقر و محرومیت اجتماعی، جامعه‌ی منفعل، غم و اندوه شاعر و مسائل دیگر، به وجود آمده است. محمد مهدی جواهری در این قصیده با به‌کارگیری انواع نادرستی‌ها به ویژه نادرستی معنایی که به وفور در این قصیده مشاهده شد، باعث شد که شعر سطح ادبی بیشتری یافته، از سطح اکتشافی گذر کند و به سطح نشانه‌شناختی نزدیک و نزدیک‌تر شود. سپس در نهایت کشف عناصر و موارد فوق، خواننده را به سمت فهم و درک صحیح متن سوق می‌دهند.

پی‌نوشت‌ها

۱. Saussure
۲. Michael Rifater
۳. Ungrammaticality
۴. Descriptive systems

۵. خفته باشید ای بینوایان ملت که پروردگاران طعام شما را نگهبانند//خفته‌مانید که اگر از بیداری سیر نشدید از خواب سیر شوید//بخوابید به امید وعده‌های شیرینی که با خوش کلامی آمیخته شده‌اند//بخوابید که عروس رویاها شبان به خوابتان خواهند آمد.
۶. بخواب که حوریان بهشتی با باده گرد تو خواهند گشت // بخواب زیرا اگر بیدار شوی «عروۃ الوثقی» ازهم خواهد گسست // بخواب که پوست تو توانایی مواجه با تیرهای دشمن را ندارد // بخواب و جنگجویان را رها کن که هدف تیرهای دشمنان باشند // بخواب و سرزنش کنندگان را به حال خود واگذار که ضرری به تو نخواهند رساند.
۷. بخواب که دست قدرت خداوند چرکی بیماری را از تو خواهد زدود//بخواب که حرزهای مومنین از تو حمایت می‌کنند//بخواب که دنیا تنها پلی است بر سختی پابرجا//بخواب و به بحث و جدال نپرداز که سخن حق آن است که حدام گفته است (حدام کنایه از مسئولین است).
۸. کف حاصل از سیل از بین می‌رود.
۹. بخوابید ای گرسنگان ملت که خداوندگاران طعام مراقب شما هستند.
۱۰. دست قدرت خداوند ناپاکی بیماری‌ها را ازتان پاک می‌کند.
۱۱. حرز مومنان نگاهبان شماست.
۱۲. لشکریان درد و سختی
۱۳. همانا تو در سختی هستی
۱۴. تسلیم حوادث شو
۱۵. بر تلی از استخوان بخواب.
- ۱۶ Isotopy.
۱۷. خفته باشید ای بینوایان ملت که پروردگاران خوراک شما را نگهبانند

منابع و مأخذ

قرآن کریم

آلگونه جونقانی، مسعود (۱۳۹۶). «کاربست الگوی نشانه‌شناختی ریفاتر در خوانش شعر»، پژوهش ادبیات معاصر جهان، ۲۲(۱): ۳۳-۵۸.

DOI: [10.22059/jor.2017.62704](https://doi.org/10.22059/jor.2017.62704)

آلن، گراهام (۱۳۸۰). بینامتنیت، ترجمه: پیام یزدانجو، تهران، نشر مرکز.

احمدی، بابک، (۱۳۸۲). ساختار و تأویل متن، تهران: نشر مرکز.

برکت، بهزاد و افتخاری، طیبه، (۱۳۸۹). «نشانه‌شناسی شعر: کاربری نظریه مایکل ریفاتر بر شعر «ای مرز پرگهر» فروغ فرخزاد»، پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، دوره ۱ شماره ۴: ۱۳۰-۱۰۹.

DOI:10.22059/jflr.2014.62311

الجواهری، محمد مهدی، (۲۰۱۱). الاعمال الشعرية الكاملة، دراسة و تقديم عصام عبدالفتاح، (د.م) مكتبة جزيرة الورد.

ریفاتر، مایکل، (۲۰۰۱). دلالت‌های شعر، ترجمه محمد معتصم، الطبعة الثانية، جامعة محمد الخامس: منشورات كلية الآداب والعلوم الإنسانية بالرباط.

سلدن، رامان، (۱۳۸۴). راهنمای نظریه ادبی معاصر، ترجمه عباس مخبر، چاپ سوم، تهران: طرح نو.

سعدیه، نعیمه، (۲۰۱۶). استراتیجیة النص النموذجي، سوریه: دارالحوار للنشر و التوزیع.

کالر، جاناتان، (۱۳۸۸)، در جستجوی نشانه‌ها (نشانه‌شناسی، ادبیات، و اسازی)، ترجمه: لیلا صادقی و تینا امراللهی، تهران: نشر علم.

مکاریک، ایرنا ریما، (۱۳۸۳). دانشنامه‌ی نظریه‌های ادبی معاصر، ترجمه: مهران مهاجر و محمد نبوی، تهران: نشر آگه.

نبی‌لو، علیرضا، (۱۳۹۰). «کاربرد نظریه نشانه‌شناسی مایکل ریفاتر در تحلیل شعر ققنوس نیما»، پژوهش‌های

زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی، ۱(۲): ۸۱-۹۴

نجومیان، امیرعلی، (۱۳۹۶). نشانه‌شناسی، تهران: انتشارات مروارید.

تحليل سيميائي لقصيدة "تنويمة الجياح" لمحمد مهدي الجواهري في ضوء نظرية مايكل ريفاتير

سيد أحمد موسوي پناه^١

علي حزابي زاده^٢

المُلخَص

تحاول السيميائية من خلال استكشاف الرموز والعلامات وتوظيفها في النصوص أن تقيم علاقة ذات دلالة بين القارئ والنص. ويرى مايكل ريفاتير أحد أبرز منظري السيميائية أنه يمكن استخلاص قراءتين من أي نص أدبي: الأولى هي القراءة الاستكشافية والثانية هي القراءة السيميائية. أما القراءة الاستكشافية فتعالج ظاهر النص دون أن تتعمق فيه. لكن القراءة السيميائية تتعمق في العلامات الكامنة في النص، وتنفذ إلى طبقاته الخفية التي تُسهم في تعزيز القيمة الأدبية له؛ وفي إطار هذه النظرية، يتم تحديد العناصر غير النحوية أولاً، ثم تُفسر العلاقات الداخلية والخفية بين مكونات النص من خلال مفهومي "التراكم" و"المنظومات الوصفية". يعتمد ريفاتير في نظريته السيميائية على عناصر أساسية مثل "اللا-نحويات"، و"المنظومات الوصفية"، و"التراكمات"، التي تؤدي بالقارئ إلى الكشف عن بنيات أعمق في النص مثل "الهيوبوگرام" و"الماتريكس". وبالنظر إلى أن قصيدة "تنويمة الجياح" لمحمد مهدي الجواهري لم تُدرس بعد في ضوء هذه النظرية، تسعى هذه الدراسة المعتمدة على المنهج الوصفي-التحليلي، إلى استكشاف مدى قابلية تطبيق نظرية ريفاتير السيميائية على هذه القصيدة. فقد أظهرت نتائج هذه الدراسة أن المنظور السيميائي لمايكل ريفاتير قابل للتطبيق على هذا النص الشعري. وتجدر بالإشارة إلى أن القصيدة، من الناحية النحوية، لا تزخر بكثير من العناصر اللا-نحوية، إلا أنها من الناحية الدلالية غنيّة بالعناصر المجازية مثل المجاز، والكناية، والاستعارة.

الكلمات الدلالية: السيميائية، ريفاتير، محمد مهدي الجواهري، تنويمة الجياح.

^١ أستاذ مساعد في قسم اللغة العربية وآدابها بجامعة شهيد تشمران اهواز، اهواز، إيران.

^٢ طالب مرحلة ماجستير في فرع اللغة العربية وآدابها بجامعة شهيد تشمران اهواز، إيران، إيران.